

RAAMATUARVUSTUS

Esimene maailmasõda ja Eesti. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised (*Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae*) nr 22 (29). Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014, 415 lk, ISBN 978-9985-858-90-5.

Teadusprojekti „Eesti sõjaajalugu maailma sõjanduse arengute kontekstis” raames ilmunud Eesti Ajalooarhiivi Toimetiste 22. number pühendati teemale „Esimene maailmasõda ja Eesti”. Teema aktuaalsus on seotud mitte ainult 2014. aastal maailma eri nurkades teaduskonverentside ja -üritustega tähistatava I maailmasõja ümmarguse aastapäevaga, vaid ka osaliselt sellega, et I maailmasõja sündmused Eestis olid varem käsitletud üsna põgusalt. Teemakohast allikabaasi analüüsid viitab artiklikogumiku koostaja asjaolule, et uurijad pöörasid seni rohkem tähelepanu vaid 1917. ja osaliselt ka 1918. aasta sündmustele. Nii sattusid varem vaatluse alla Eesti saarte vallutamine sakslaste poolt (operatsioon Albion), mida on käsitletud ka välismaised autorid, ning 1918. aasta sündmused, mis viisid Eesti Vabariigi tekkimisele ja eelnesid Eesti Vabadussõjale. Tuleb nõustuda professor Tõnu Tannbergi tõdemusega, et Eesti Vabadussõda kui eesti rahvale sümbolse tähendusega keskne sündmus on varjanud sellele eelnenud I maailmasõda. Sellepärast on I maailmasõjale pööratud senises ajalookirjanduses üpris vähe tähelepanu ning õigustatult võib seda nimetada ka „unustatud sõjaks”.

Kogumik sisaldab selliste akadeemiliselt tunnustatud Eesti ajaloolaste nagu Aadu Musta, Toomas Karjahärmi ja Ago Pajuri artikleid. Kogumikus on esindatud ka Eesti ajaloolaste noorem põlvkond, kelle hulka kuuluvad kahtlemata Reigo Rosenthal, Ivo Juurvee ja Liisi Esse. Kuigi valdav osa autoritest on seotud Tartu Ülikooliga, on kogumikus avaldatud ka kahe Tallinna Ülikooli ajaloolase tööd.

Artiklid on kogumikus koondatud loogiliselt teemade järgi. Uurimisvaldkondade järgi võib eristada nelja põhilist artiklite rühma. Nendeks on baltisakslaste probleemile pühendatud Aadu Musta ja Toomas Karjahärmi artiklid, arutlused maailmasõjas esinenud majandusküsimuste üle Maie Pihlamäe ja Kersti Lusti artiklite näol, Vene tsaariarmee seotud teemade käsitletud Mati Kröönströmi, Liisi Esse ja Ivo Juurvee artiklites, ning lõpuks Eesti

iseseisvumisega seotud Agu Pajuri artikkel 1917. aasta Eesti autonoomiast ja Reigo Rosenthali artikkel ühest Johan Laidoneri biograafia vähetuntud seigast, tema viibimisest Venemaal 1918. aastal.

Professor Aadu Musta artikkel „Privilegeeritust põlualuseks: baltisaksa ühiskonnategelaste represseerimine Esimese maailmasõja ajal” käsitleb baltisakslaste represseerimist Vene tsaaririigis I maailmasõja ajal. Artikkel põhineb valdavalt Eesti Ajalooarhiivi allikabaasile. Autori kasutatud sekundaarallikate seas võib täheldada ka Venemaa uusi ajalookäsitlusi ning artikli probleemipüstitus ja uurimisülesanne on õnnestunud. Artiklis käsitlemist leidvaks põhiprobleemiks võib lugeda 1914. aastal Venemaal alanud saksavastast kampaaniat, mis puudutas baltisakslasi, ning küsimust, kas represseerimised olid sõjalisest, poliitilisest, moraalsest ja õiguslikust aspektist õigustatud. Autor pöörab õigustatult tähelepanu nimetatud probleemi mitmele olulisemale aspektile, mille hulgas on kahtlemata omandi konfiskeerimine, nimesõda, rekvireerimised, küüditamised, luteri kiriku küsimus ja negatiivsed kajastused ajakirjanduses. Samuti kirjutab autor sõjaväevõimude valitsemiskorrast Balti provintsidest ning eestlaste ja lätlaste suhtumisest baltisakslastesse maailmasõja oludes. Oluliseks tuleb pidada autori tähelepanekut baltisakslaste katsetele reageerida saksavastastele repressioonidele muu hulgas ka tsaarile adresseeritud märgukirjaga.

Kuigi nimetatud artiklis on juttu baltisakslaste seostest luureasutustega, esineb siinjuures siiski üsna vähe teavet saksavastase spioonimaania nähtuse kohta, mis ilmnis kogu Venemaal ja eriti Balti kubermangus. Autor oleks võinud rohkem tähelepanu pöörata tsaarivõimude katsetele piirata Baltikumis saksa keele kasutamist ja baltisaksa ajalehtede sulgemist. Rekvireerimiste juures pöörab autor tähelepanu rohkem hobuste mobiliseerimisele ja osalt ka kinnisvara konfiskeerimisele, kuid ei peatu näiteks autotranspordi ja muu vallasvara rekvireerimisel Vene armee tarbeks, mis leidis aset maailmasõja alguskuudel. Peale selle oleks võinud analüüsida baltisakslaste teenistust Vene tsaariarmees ja baltisakslaste initsiatiivi Vene riigi toetuseks, olgu nendeks siis rahalised annetused või raviasutuste loomine haavatud sõduritele. Samas, võttes arvesse artikli pealkirja, uurimisülesannet ja fookust baltisaksa ühiskonnategelastele, tegi autor õigesti, et keskendus küsimustes ainult teatud aspektidele. Hoolimata üsna suurest mahust, on artikkel loogilise ülesehitusega ja täidab üldkokkuvõttes oma eesmärgi, andes vastused püstitatud uurimisküsimustele.

Artikli „Eesti-saksa kompromiss 1915. aastal” autor Toomas Karjahärm Tallinna Ülikoolist on tuntud muu hulgas raamatu „Ida ja Lääne vahel” autorina. Selles teoses uurib ta põhjalikult Eesti –Vene suhteid 19. sajandi

teisest poolest kuni 1917. aasta revolutsioonini. Seoses sellega võib vaatlusalust artiklit käsitleda teatud mõttes väärtusliku täiendusena monograafiale. Huvitava analüüsi raames näitab autor balti rüütelkondade maaomavalitsusreformi katset, mis kergendaks ühelt poolt kohaliku maarahva elu, kuid säilitaks ka balti aadelkonna privilegeeritud seisukorra. Argumenteeritult arutledes jõuab autor järeldusele, et selline reform pörkas kokku Vene keskvalitsuse kavatsusega ühtlustada provintside valitsemist venestamise teel, mille administratiivse vormina nähti semstvot.

Stanfordi ülikooli töötaja Liisi Esse suurepärane artikkel Vene armee rahvusliku taustsüsteemi mõjudest eesti sõdurite sõjakogemusele hakkab silma interdistsiplinaarsuse poolest. Artiklis kasutatakse suurt hulka teemakohaseid kirjutisi. Kasutades kultuuriteoreetilist lähenemist, ei ole artiklis siiski vastust, mida tähendas rahvus Vene tsaariarmee koosseisus. Teatavasti kehtis Vene armees tollal pigem usuline, mitte aga rahvuslik diskrimineerimine. Põhiküsimuse lahtimõtestamisel võiks sobilik olla analüüsiv kirjeldus vene sõduri argipäevast kasarmus ning kaevikus meeskonnaliikmena. Selle kaudu saaks ilmselt veel paremini taasesitada eestlasest Vene armee sõduri teenistuslikku kogemust.

Kogumiku lõpus sama autoriga koostöös avaldatud Aigi Rahi-Tamme artikkel käsitleb I maailmasõja läbielanud eesti sõjameeste kogemusi, tuginedes NKVD ülekuulamiste protokollidele. Artikkel on üles ehitatud nelja eestlase andmete ja mälestuste põhjal, millest tehakse põhjalik kultuuriteoreetiline analüüs. Kuigi autorid ei ole põhjendanud, miks valiti just need neli konkreetset meest, peab tõdema, et see analüütiline artikkel peaks pakkuma lugejale suurt huvi, kuna sarnaseid käsitlusi ei ole Eestis varem ilmunud.

Väga põhjaliku artikli Eesti tööstusest I maailmasõja ajal kirjutas Maie Pihlamägi. Artikkel on kirjeldavat laadi, milles ei ole kahjuks eristatavad uurimisküsimus või põhiprobleem(id). Hoolimata sellest saab artiklist üsna täpseid statistilisi andmeid Eesti tööstuse kohta I maailmasõja eelõhtul ning väärtuslikku teavet Eesti tööstuse mobiliseerimisest, sõjalistest tellimustest ning nende täitmisest tehaste ja vabrikute poolt. Eraldi tähelepanu all on sõja käigus tööstuses tekkinud probleemid, sh tööstuse evakueerimisega seotud küsimused. Artikli lõpus käsitleb autor põgusalt revolutsioonilisi mõjusid tööstuses, mis ilmsid ennekõike seoses töölistega. Siinjuure oleks kindlasti huvitav saada objektiivne ülevaade tööliste olukorrast tööstuses I maailmasõja ajal. Samuti vääriks eraldi käsitlemist laevastikuehituse programmi täitnud Tallinna laevaremonditehaste ja nendega seotud tööstusettevõtete tegevus, mille tähendus oli sõja ajal kahtlemata suur.

I maailmasõja sotsiaalmajanduslikku aspekti uuriv Kersti Lust analüüsib oma artiklis „Võitlus toidu hinnatõusuga Eestis 1914. aastast 1917. aasta kevadeni” sõjaga kaasnenud toiduainete hinnatõusu ja elanikkonna varustamist toiduainetega selleks loodud asutuste ehk toidukomiteede poolt. Artiklis on muu hulgas eraldi vaatluse all hinnatõusu tõkestamise meetmed, kus autor analüüsib tsiviil- ja sõjaväevõimude poolt turumajanduse reguleerimist piirhindade, toiduainete varumise, müügikoguste normeerimise ja väljaveokeelu teel. Huvi pakub ka politsei tegevus, mis on suunatud vastavate ettekirjutuste täitmisele ja spekulatsiooni vastu võitlemisele.

Koduloolise uurimusena koostatud Lea Teedema artikkel elu-olust Tartu linnas I maailmasõja päevil hõlmab nii võimude tegevuse analüüsi kui ka muutuste kirjeldusi linnaelanike argipäeval. Artikli ülesehitus on kronoloogiline ja kirjeldab muu hulgas tartlaste elu majanduslikke, sotsiaalseid, rahvuslikke ja poliitilisi aspekte. Eraldi tähelepanu all on 1917. aasta Vene revolutsiooniga seotud sündmuste mõju elule Tartu linnas. Kuigi artikli fookus jääb sellise mitmepalgelise käsitluse puhul üsna ähmaseks, pakub see olulist teavet linnaelanike toimetuleku kohta sõja ja revolutsiooni ajal.

Ago Pajur käsitleb oma artiklis Eestimaa autonoomias 1917. aasta Veebruarirevolutsioonile järgnenud Eesti poliitilise elu muutusi. Kuigi teema leidis juba eelnevalt käsitlemist Mati Grafi monograafias „Eesti rahvusriik” ja leidis peegeldamist mitme Eesti tollaegse poliitiku mälestustes, võtab Ago Pajur siinkohal teema kokku, näidates nii Veebruarirevolutsiooni mõju sündmustele Eestis kui ka seostades omavahel Eesti rahvuslikku ja revolutsioonilist liikumist Tartus, Tallinnas ja Petrogradis. Artiklist saab järeldada, et Ajutise Valitsuse 30. märtsi määrus sai teoks tänu eestlaste rahvuspoliitilisele initsiatiivile. Märkimisväärne on see, et Pajur toob oma artiklis eraldi välja eesti enamlaste ja vene rahvuslaste aktiivse vastupanu Eesti autonoomiale ning analüüsib Vene siseministeriumis tollal kultiveeritud mõtet pakkuda eestlastele autonoomia asemele hoopis Venemaa sisekubermangudes tavapärasest semstvot.

Mati Kröönströmi artikkel Vene armee komplekteerimisest isikkoosseisuga I maailmasõja ajal põhineb valdavalt Venemaa ajalookirjandusele. Kuigi uurimisküsimused on sissejuhatuses esitatud, ei leia artiklist neile siiski täielikku vastust. Autori põhilises uurimisfookuses on sõja käigus toimunud muutused Vene ohvitserikorpusel ja sõja ajal formeeritud korpusel, diviisidel ja polkudel staapide ohvitseridega täituvuse probleem. Suurt huvi pakuvad autori esitatud andmed eestlastest Kindralstaabi Akadeemia lõpetanud ohvitseride kohta. Autori väide, et kindralstaabi ohvitseride nappus kõrgemates staapides aitas kaasa Vene armee lüüasaamisele I maailmasõjas,

on statistiliselt toetatud. Teisalt esineb teesi juures vähe asjakohaseid näiteid, kuidas see mõjutas staapide tööd operatiivtasandil.

Ivo Juurvee artikkel annab väga huvitava ülevaate Vene raadioluurest Läänemere piirkonnas. Artikkel on analüütilist laadi ja põhineb vene ja inglise ajalookirjutustel. Eriti huvitav on Vene raadioluure efektiivsuse mõõtmine 1917. aasta sügisel toimunud operatsiooni Albion näitel.

Ajaloolane Reigo Rosenthal käsitleb oma artiklis üht Johan Laidoneri biograafia vähetuntud episoodi – nimelt tema viibimist Nõukogude Venemaal 1918. aastal. Artiklis esineb rohkesti täiesti uut teavet ja väärtuslikku analüüsi Laidoneri kontaktidest bolševikega ja tema tegevusest Põhja-Venemaal.

Kokkuvõtvalt tuleb tõdeda, et kogumiku puhul on tegemist olulise panusega I maailmasõja uurimisse Eestis. Enamik artiklitest käsitleb sõja mõju tsiviilühiskonnale ehk laias pildis sõja sotsiaalseid, majanduslikke, poliitilisi ja kultuurilisi aspekte. Seoses sellega võib öelda, et kogumik loob I maailmasõja ajalookirjutusele Eestis laiema ühiskondliku konteksti. Seda enam, et kogumiku autorite avatud teemasid ei ole Eesti historiograafias varem nii põhjalikult käsitletud.

IGOR KOPÕTIN, MA (ajalugu), KVÜÕA sõjaajaloo lektor